

**ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКО-СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
НА ВІКТИМНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ**

У статті викладено теоретичний аналіз та результати емпіричного дослідження впливу батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків.

Vladyslav Papusha

**THE INFLUENCE OF PARENTAL AND FAMILY EDUCATION
ON TEENAGERS' VICTIM BEHAVIOUR**

The article provides the theoretic analysis and results of empirical research of the influence of parents' education on victim behaviour of teenagers.

У той час, як явище сімейного насильства можна спостерігати в усіх соціальних та економічних сферах, дослідження різних середовищ засвідчило, що низький рівень освіти батьків, відсутність достойних прибутків, велика чисельність мешканців домогосподарства підвищують ризик фізичного та психологічного насильства щодо дітей.

Ризики домашнього та родинного насильства посилюються через взаємозв'язок між якістю родинних стосунків та тиском або тягарем на родину з боку інших зовнішніх чинників або особливостей членів родини. Порушені родинні стосунки та слабкий зв'язок між дитиною та батьками відіграють критичну роль у тому, чи зазнаватиме дитина насильства у сім'ї, що, відповідно впливає на її віктимну поведінку [5; 14; 15].

Метою статті є теоретичне та емпіричне дослідження впливу батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків. Припускаємо, що існують певні чинники впливу батьківсько-сімейного виховання, котрі сприяють віктимізації підлітків, і на які необхідно спрямовувати психокорекційні заходи.

Можна виокремити декілька основних теоретичних підходів до пояснення чинників віктимної поведінки індивіда: еволюційний, когнітивний, диспозиційний, теорія соціального навчання, теорія агресивності [3, с. 22 – 25].

Передумови віктимної поведінки особистості включають у себе широке коло явищ, факторів, а також сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлюють психологічні особливості прояву віктимної поведінки [3, с. 43]. Головна ознака віктимної поведінки – вчинення певних дій або бездіяльність, що сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалого (жертви).

У підлітковому віці загострюються внутрішні і зовнішні конфлікти дитини. Підвищена тривожність, схильність різним страхам на поведінковому рівні можуть проявлятися в таких особливостях, як жорстокість, агресивність або цинізм.

Неповнолітні входять у число осіб із підвищеною віктимністю. Віктимні властивості, характерні для підлітків, можна поділити на дві групи – загальні та індивідуальні. До загальних належать: довірливість, допитливість, наївність, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання психічного розвитку від фізичного тощо. Індивідуальні віктимні властивості можуть бути поділені на біопсихологічні, психологічні та соціально-психологічні.

До психологічних належать: агресивність, тривожність, жорстокість, необ'єктивна оцінка можливостей, емоцій, неврівноваженість або наявність однієї чи декількох акцентуацій характеру.

До соціально-психологічних належать: потреба у спілкуванні, самоствердження, правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки тощо.

Підвищена віктимність неповнолітніх визначається їх соціальним положенням, де визначальною детермінантою схильності до віктимної поведінки є роль підлітка в сім'ї. Існує два типи порушень дитячо-батьківських стосунків – це емоційне відчуження дитини батьками або гіперконтроль з їхнього боку. Батьківське емоційне відчуження перетворюється за допомогою захисного реактивного утворення у формі певного «виховного стилю» – авторитаризму, зверхконтролю, гіперопікування або гіперпротекції. Ці стилі у цілому характеризуються тотальною невдоволеністю дитиною, прагненням «переробити» її, великою кількістю обмежень, заборон і покарань з боку батьків. Дорослий, таким чином, дістає можливість проявити свою агресію по відношенню до дитини, при чому агресія виглядає та інтерпретується як підвищена турбота і увага [4, с. 37 – 38].

Натомість агресивність в особових характеристиках підлітків, у свою чергу, формується здебільшого як форма протесту проти нерозуміння дорослих, із-за незадоволення своїм становищем в суспільстві, що проявляється і у відповідній поведінці. Водночас, на розвиток агресивності підлітка можуть впливати і природні особливості його темпераменту, зокрема, збудливість і сила емоцій, що сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе [14].

Зарубіжними вченими був виявлений безпосередній зв'язок між проявами дитячої агресії і стилями виховання в родині [2]. Так, наприклад, А. Бандура і Р. Уолгерс [1] встановили, що, якщо матері поблажливо відносяться до агресивних дій своїх дітей і навіть схильні їм потурати, то діти стають ще агресивнішими. У той же час, діти, яких суворо карають, також відрізняються великою агресивністю. Такі відхилення в поведінці підлітків, як агресивність і жорстокість останнім часом стали предметом пильного вивчення (Л. Берковіц, А. Гугенбюль, Н. Воляннюк, Г. Ложкін).

Результати емпіричного дослідження

Визнаючи негативний вплив пропаганди насильства на поведінку дітей, більшість батьків виключають фактор власного впливу на неадекватну поведінку дитини. Проте в рамках нашого дослідження чітко простежується підсвідома провокація небажаної агресивної, і як наслідок, віктимної поведінки підлітків.

Психолого-діагностичне дослідження було проведено на базі Острозького навчально-виховного комплексу «Школа І-ІІІ ступенів-гімназія», Дядьковицької ЗОШ І-ІІІ ст. та Рівненської ЗОШ І-ІІІ ст. № 18. Ми отримали наступні результати про ступінь віктимності поведінки респондентів з трьох джерел: а) батьки; б) вчителі; в) підлітки:

1) гіпервіктимні – 26,9%; 2) віктимні – 26,4; 3) маловіктимні – 34,2%; 4) невіктимні – 12,5%.

На початку 2014 року в рамках «Обласного експерименту з питань розвитку психолого-педагогічних аспектів профілактики насильства та агресії в учнівському середовищі» нами було проведено анкетування батьків. Батькам була запропонована авторська анкета. Ми ставили за мету виявити розбіжності у стратегіях виховання в родині гіпервіктимних, віктимних (перша група) та маловіктимних й невіктимних підлітків (друга група). У дослідженні взяли участь 42 родини. Незважаючи на те, що побажання на адресу дитини мали майже традиційний характер (щоб діти були здорові, забезпечені, отримали хорошу освіту та знайшли пристойну роботу, створили міцну родину) намагання донести ці прагнення до дитини у батьків не є тотожними.

Розбіжності були виявлені у наступних параметрах:

- вміння слухати свою дитину;
- реакція на «погану» та «хорошу» поведінку дитини;
- відношення до матеріального стимулювання;
- реакція на непослух дитини;
- кількість звернень дитини за порадою або допомогою;

Майже у більшості параметрів відсоток першої групи у двічі перевищує другу. За параметрами:

- незгодженість у поглядах на виховання 15% на 65%;
- агресивність дитини батьки оцінюють як 46% на 12%.

Отже, узагальнюючи результати анкетування, ми наводимо типологію батьків.

Батьки першої групи вкрай мало часу проводять з дітьми. Дитині присвячується лише час, необхідний для зовнішнього контролю за навчанням і допомогою по господарству. Батьки не мають чіткої системи категоричних заборон і покарань. У дорослих членів сім'ї, як правило, не співпадають погляди на виховання дітей – ця закономірність провокує в дитині схильність маніпулювати дорослими для досягнення своїх цілей. В цій категорії батьки рідко виступають в ролі радників, до яких діти приходять за допомогою. Деякі батьки навіть вказали на те, що діти ніколи не звертаються до них за порадою.

Батьки другої групи, на протигагу представникам першої, налаштовані цілком оптимістично в роздумах про майбутнє своєї дитини. Вони прямо транслюють свої побажання дитині і упевнені в тому, що вона знає, якою би її хотіли бачити в майбутньому дорослі. Ці батьки, як правило, із задоволенням приділяють дитині велику частину вільного часу. В таких сім'ях існує певний перелік неприпустимих вчинків. Частіше усього забороняється обман. Більшість представників другої групи батьків вважають стосунки своїх дітей з однолітками цілком благополучними. На відміну від батьків першої групи, котрі констатували часті конфлікти своїх дітей з друзями та однокласниками. У основних позиціях на виховання дітей погляди дорослих членів сім'ї практично співпадають. Щодо покарань, то їх застосовують доволі рідко. Більшість, віднесених до другої групи, стверджують, що дитина завжди звертається до них за порадою, інші батьки дотримуються думки про вибірковість звернення до них за допомогою.

Отже, нами були визначені чинники, що впливають на агресивну поведінку дітей. По-перше, це частота використань та ефективність заборон і покарань. По-друге, це адекватність структури комунікацій між батьками і дітьми, рівність позицій в діалозі. По-третє, це спільно узгоджені або не узгоджені погляди батьків у питаннях виховання.

Проте кращим гарантом невіктимної поведінки у підлітків являється уміння батьків володіти собою. Для дитини важливим є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. В основному діти сприймають ті моделі прояву або пригнічення агресії, котрим слідує їх близькі.

Проведене нами дослідження, безумовно, не є вичерпним, задля визначення ефективних засобів попередження віктимізації підлітків його необхідно продовжити та поглибити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс; пер. с англ. Ю.Брянцевой и Б. Красовского. – М., 1999. – 512 с.
2. Барбара Крейхли. Социальная психология агрессии / Барбара Крейхли [пер. с англ. А. Лисицина]. – СПб. : Питер, 2003. – 336 с. – (Серия «Концентрированная психология»).
3. Вакуліч Т. Психологія віктимної поведінки : [навч. посіб.] / Т. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2009. – 152 с.
4. Віктимологія та агресологія : [навч. посіб.] / за заг. ред. Н. Воляннюк, Г. Ложкіна. – Рівне : Принт Хауз, 2010. – 256 с.
5. Воляннюк Н. Психодіагностика та психокорекція агресивності й тривожності : [монографія] / Н. Воляннюк. – К. : ПринтЛайн, 2008. – 243 с.
6. Гуттенбюль А. Зловещее очарование насилия: профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними / А. Гуттенбюль; пер. с нем. Н. Скородума. – СПб. : Академический проект, 2000. – 222 с.
7. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / [авт. кол. за заг. ред. Є. Коваленко, С. Кириленко]. – К. : КНТ, 2008. – 592 с.
8. Казанская В. Подросток : трудности взросления: книга для психологов, педагогов, родителей / В. Казанская. – СПб. : Питер, 2006. – 240 с.
9. Кевін С. 10 помилок добрих батьків: Як їх уникнути / С. Кевін; пер. Т.Різун. – Львів : Свічадо, 2013. – 168 с. – (Серія «Порадник для батьків»).
10. Кравцова Г. Дитина і кар'єра або як бути гарними батьками, якщо Ви цілий день на роботі / Г. Кравцова. – Х. : Торсінг плюс, 2008. – 160 с.
11. Психологія сімейних взаємин: [навч. посіб.] / [М. Корольчук, П. Криворучко, В. Осьодло та ін.; за заг. ред. М. Корольчука]. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 296 с.
12. Райт Норман Г. Як говорити, щоб діти нас слухали / Г. Райт; пер. з англ. О. Гладкого. – Львів : Свічадо, 2009. – 140 с. (Серія «Порадник для батьків»).
13. Семенюк Л. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : [учебное пособие] / Л. Семенюк. – М. : Флинта, МПСИ, 2003. – 96 с.
14. Туляков В. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. Туляков. – Одеса : Юрид. літ., 2000. – 336 с.
15. Хархан О. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Хархан. – Одеса, 2006. – 20 с.

Іванна Парфанович,
канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університету
імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЬСТВО СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ ДІВЧАТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВІКТИМНОГО СТАНОВИЩА У СІМ'Ї І СУСПІЛЬСТВІ

Порівнянням соціального, психолого-педагогічного розвитку й самопочуття, показників відхилень у поведінці дівчат шкільного віку виявлено залежність між соціально-психологічним становищем і проявами поведінкових девіацій. Віктимність, віктимізація, віктимна поведінка як підґрунтя поведінкових девіацій неповнолітньої, перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з різними видами насильства. Це зумовлює необхідність пошуку новітніх ефективних шляхів профілактики насильства стосовно дівчат, покращення їх соціально-психологічного стану.

Ivanna Parfanovych

VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A RESULT OF VICTIM STATUS IN FAMILY AND SOCIETY

The article provides the comparative analysis of social, psychological and educational development and well-being, and of index of deviations in the behaviour of girls of school age. As a result, the correlation between socio-psychological status and manifestations of behavioural deviations are found out. Victimization and victim behaviour as a basis of behavioural deviations among minors are in direct correlation with the different types of violence. It leads to the need to find effective ways to prevent violence against women, and improve their social and psychological condition.

Порівнянням соціального становища, психолого-педагогічного розвитку й самопочуття, виражених показників відхилень у поведінці дівчат шкільного віку виявлено залежність між соціально-психологічним становищем і проявами девіацій або ж залежність поведінки дівчат різного віку від умов проживання й самопочуття. Особливе місце у погіршенні соціально-психологічних характеристик дівчат займає насильство,